

ἀντικανονικὸν καὶ παράνομον τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ Λοσιθέου ἐν τῷ ἀρχιερατικῷ θρόνῳ τῆς Τραπεζοῦντος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ μετὰ περισσῆς ἐπιμελείας ἐκδοθεὶς λόγος καὶ ἐξ ἀπόψεως νομοκανονικῆς εἶναι ἄξιος προσοχῆς.

Κ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

Ἄπ. Βακαλοπούλου, Πρόσφυγες καὶ τὸ προσφυγικὸν ζήτημα κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1939. Σελ. ιβ' + 187.

Περὶ τοῦ θέματος, εἰς ᾧ ἀναφέρεται τὸ βιβλίον τοῦ κ. Βακαλοπούλου, ὑπάρχουν σποραδικῶς εἰδήσεις εἰς ὅλα τὰ ἔργα, γενικὰ ἢ εἰδικά, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ τῶν πρώτων μετ' αὐτὴν ἐτῶν. Εἰς ὅλα δηλ. τὰ ἔργα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῶν πρώτων μετ' αὐτὴν χρόνων γίνεται λόγος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον διεξοδικὸς περὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν προσφυγόντων εἰς τὸ ἔδαφος τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἰδίως ἐκ τῆς Ἑπείρου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, τῶν παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας, τῶν νήσων τοῦ αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Κρήτης, ἔνθα ἢ κατεστάλη ἐγκαίρως ἢ ἐπανάστασις, ἢ οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ κατ' ἀντανάκλασιν ὑπέστησαν σκληρὰν τὴν ἐκδίκησιν τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ μουσουλμανικοῦ ὄχλου, καθὼς καὶ περὶ τῆς φροντίδος τῶν ἑλληνικῶν τοπικῶν ἀρχῶν καὶ τῆς κυβερνήσεως πρὸς περίθαλψιν καὶ ἀποκατάστασιν αὐτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος καὶ τὰ πρῶτα μετὰ τὸν ἀγῶνα ἔτη. Κατ' ἀντίθεσιν ὁμως πρὸς ταῦτα ἡ μελέτη τοῦ κ. Β. ἀποτελεῖ τὴν πρώτην συστηματικὴν ἔρευναν τοῦ ζητήματος τούτου.

Ἡ μελέτη εἶναι πλήρης, διότι διαλευκαίνονται δι' αὐτῆς αἱ ποικίλαι ὀψεις τοῦ προβλήματος—τὰ αἷτια τῆς συρροῆς τῶν προσφύγων εἰς τὸ ἔδαφος τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος ἐκ πάσης γωνίας τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας κατοικουμένης ὑπὸ Ἑλλήνων, ἢ περίθαλψις, τῆς ὁποίας ἔτυχον οὗτοι ὑπὸ τῶν γηγενῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν, αἱ προσπάθειαι πρὸς μόνιμον ἐγκατάστασιν των, ἢ ἀμοιβαία ἐπίδρασις πνευματικῆ, οἰκονομικῆ κλπ., ἣν ἤσκησαν οἱ πρόσφυγες καὶ οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος κλπ.—καὶ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν αἱ προσιταὶ μέχοι τῆς σήμερον πηγαί, εἴτε ἐξ ἑλληνικῆς, εἴτε ἐκ ξένης χειρὸς προέρχονται—τινὲς μάλιστα ἐκ τῶν ἐκδοθεισῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πηγῶν, ὡς τὸ ἀρχεῖον τῆς κοινότητος Ὑδρας, τὸ Χιακὸν ἀρχεῖον, τὸ ἀρ-

χεῖον Κουντουριωτῶν κλπ., χρησιμοποιοῦνται τὸ πρῶτον πρὸς διευκρίνησιν τοῦ προβλήματος τούτου.

Ἐπίσης ἡ ἀφετηρία, ἀφ' ἧς ἀφορμᾶται ὁ συγγραφεὺς, ἡ γένεσις δηλ. καὶ ἡ διαρρῦθμισις ἐν τῷ παρόντι, μετὰ τὴν ἀτυχή δηλ. ἔκβασιν τῆς ἐκστρατείας εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν κατὰ τὰ ἔτη 1919—1922, ἀναλόγου κοινωνικοῦ καὶ δημογραφικοῦ προβλήματος, εἶναι ὀρθή. Ἡ ἔρευνα τοῦ παρελθόντος πρέπει νὰ ἐπιχειρῆται πάντοτε ἐξ ἀφορμῆς τῶν προβλημάτων καὶ τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ παρόντος, μόνον δὲ οὕτω εἶναι δυνατὸν νὰ δικαιολογηθῇ ἡ διαρκὴς τάσις πρὸς ἀνακαίνισιν τῆς ἱστορίας, ἣτις ἄλλως φαίνεται περιττὴ ἢ ματαιοπονία.

Τὴν προσοχὴν ὅμως τοῦ διεξερχομένου τὸ βιβλίον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαφύγουν δύο βασικαὶ ἀτέλειαι, τὰς ὁποίας παρουσιάζει :

α') Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ βιβλίου (σ. 4 καὶ 5) ὁμιλεῖ ὁ συγγραφεὺς ἐν παρόδῳ, ἀλλὰ καὶ ὅλως γενικῶς καὶ ἀορίστως, περὶ ἀξιοπιστίας τῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖ. Εἶναι ὅμως ἀμφίβολον, ἂν ἐφρόντισε νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ γεγονότα, ἅτινα ἐξιστορεῖ, διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς καὶ τοῦ ἀμοιβαίου ἐλέγχου τῶν πηγῶν, ὅστις εἰς τὴν περίστασιν ταύτην εἶναι ἐνδεδειγμένον καὶ ἀσφαλὲς μέσον πρὸς ἐξακριβώσιν τῆς ἀληθείας, ἐφ' ὅσον περισσότεραι τῆς μιᾶς πηγαὶ μὲ διάφορον βαθμὸν ἀξιοπιστίας καὶ διάφορον τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν ὑπάρχουν. Τὴν ὑπόνοιαν δὲ ταύτην ἐνισχύει τὸ γεγονός, ὅτι οὐδαμοῦ εἰς τὰς ὑποσημειώσεις, πλὴν σοφιστικῶν τινῶν ὑπαινιγμῶν ἐν τῷ κειμένῳ, μνημονεύεται τοιαύτη κριτικὴ ἔρευνα καὶ ἔλεγχος τῶν πηγῶν «δι' ἀλλήλων». Μετὰ τῆς ἀμφιβολίας ὅμως, ἂν τὰ ἱστορούμενα γεγονότα ἐξακριβώθησαν διὰ τοῦ «δι' ἀλλήλων» ἐλέγχου τῶν πηγῶν, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀμφισβητηθῇ, κατὰ πόσον ταῦτα ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν κατὰ μέσον ὅρον ἀλήθειαν.

β') Περισσότερον ἐκδηλὸς εἶναι ἡ ἀτέλεια τοῦ βιβλίου, θεωρουμένου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐρμηνείας τῶν ἱστορουμένων γεγονότων : Οὕτως ἐν σελ. 1 τῆς εἰσαγωγῆς γράφει ὁ κ. Β. «δὲν παρέλειψα ὅμως νὰ τοποθετήσω τὸ θέμα μου ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ ὅλου ἀγῶνος, διὰ νὰ διαφωτισθῇ καλύτερον ἢ συμβολῇ τῶν προσφύγων εἰς αὐτόν». Εἶναι προφανὲς κατὰ ταῦτα, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοποθετεῖ τὸ ὑπὸ ἔρευναν θέμα ἐντὸς τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 οὐχὶ διὰ νὰ διευκολυνθῇ ἡ ἐρμηνεία αὐτοῦ ἐν τῷ συνόλῳ του διὰ τῆς ἐξάρσεως τῶν ἰδιοφυῶν παραγόντων, οἵτινες συνήρτησαν εἰς τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀπλῶς «διὰ νὰ διαφωτισθῇ καλύτερον ἢ συμβολῇ τῶν προσφύγων εἰς αὐτόν». Ἀφαιτῶν ὅμως ὁ κ. Β. ἀσυνειδήτως τὴν προοιμακῶς ἐξαγγελλομένην ἀρχήν, ὡς τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς ὅλης ὑφῆς τῆς ἐργασίας, τοποθετεῖ τὸ ὅλον θέμα ἐντὸς τῆς ἱστορίας τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος καὶ εἰδικῶς κατὰ τὴν περίοδον τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα αὐτὸν ἔτη μέχρι τῆς βασιλείας

του "Οθωνος, διὰ τὴν ἐρμηνεύσιν αὐτὸ ἐν τῷ συνόλω του καὶ οὐχὶ ἀπλῶς, διὰ τὴν διαφωτισμὸν μόνον μίαν ὄψιν αὐτοῦ, τὴν συμβολὴν δηλ. τῶν προσφύγων εἰς τὸν ἀγῶνα. Εἶναι προφανὲς κατὰ ταῦτα, ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ ἀνακολουθίας καὶ ἀσυμφωνίας μεταξὺ θεωρητικῶς διατυπωμένων ἀρχῶν καὶ τῆς μεθόδου τῆς ἐρεύνης ἐν τῇ πράξει. Ἐὐλογον δὲ εἶναι κατόπιν τούτου τὸ ἐρώτημα, ἂν ὁ κ. Β. ἔχη δίκαιον ὅταν θεωρητικῶς διατυπῶν ἀρχάς, ἢ ὅταν ἄλλως ἐφαρμόζῃ αὐτὰς ἐν τῇ πράξει. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ κ. Β. ἔχει δίκαιον ἐργαζόμενος, ὡς ἐργάζεται, ἐν τῇ πράξει. Ἡ τοποθέτησις δηλ. τοῦ ὅλου θέματος — οὐχὶ μίᾳ μόνον ὄψεως αὐτοῦ, τῆς συμβολῆς δηλ. τῶν προσφύγων εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821 — ἐντὸς τῆς ἱστορίας τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος καὶ εἰδικῶς τῆς περιόδου τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 καὶ τῶν πρώτων ἐτῶν, ἅτινα ἐπηκολούθησαν αὐτὸν μέχρι τοῦ ἔτους 1835, εἶναι ἐπιβεβλημένη καὶ ἀπαραίτητος πρὸς ὀρθὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τὴν βασικὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, τὴν ἀρχὴν δηλ. τῆς ἐξελίξεως, ἥτις, ἐὰν μὴ τηρηθῇ, ἀποστερεῖται πᾶσα ἱστορικὴ ἐρευνα τῆς πραγματικῆς ἀξίας της. Μόνον, ἐὰν τὸ ὑπὸ ἐρευνῶν θέμα ἐν τῷ συνόλω του τοποθετηθῇ ἐντὸς τοῦ εὐρυτέρου ὅλου, εἰς τὸ ὅποιο ἀνήκει, τῆς ἀντιστοίχου δηλ. περιόδου τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοηθοῦν ἐπαρκῶς καὶ ἐξαρθοῦν οἱ εἰδικοί ὄροι, οἵτινες συνήρῃσαν εἰς τὴν γένεσιν καὶ τὴν περαιτέρω διαμόρφωσιν αὐτοῦ. Ἐὰν ὅμως, κατὰ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα, ἢ τοποθέτησις τοῦ ὅλου θέματος ἐντὸς τῆς ἱστορίας τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εἶναι ἐπιβεβλημένη διὰ τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν του, ὁμολογῶ, ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω, τίνα λόγον ἔχει ἢ τοποθέτησις του «ἐντὸς τοῦ κεφαλαίου τῆς ἱστορικῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν, ὡς τὸ πρῶτον ὁ Θουκυδίδης (1, 12) διέγραψεν αὐτὴν» (σελ. 1 τῆς εἰσαγωγῆς) μετὰ ἀναμείξεως τοῦ ὀνόματος τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἰω. Βογιατζίδου. Περαιτέρω εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ θέματος συντελοῦν αἱ σποραδικῶς ἐν τῇ ὅλῃ ἐργασίᾳ καὶ τῷ ἐπιμέτρῳ διατυπούμεναι παρατηρήσεις, ἐν εἶδος γενικεύσεων ἢ ἀφαιρέσεων. Ἀναμφιβόλως ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων πολλαὶ εἶναι εὐστοχοί. Πρβ. σ. 103 «συνοψίζοντες, ὅσα μέχρι τοῦδε διελάβομεν ἐν τῇ πραγματείᾳ, διαπιστώνομεν κλπ.», σελ. 111 «ἐπομένως τὸ ζήτημα τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν προσφύγων δὲν ἦτο τὸ μάλιστα ἐπεῖγον κλπ.». Ἀλλαχοῦ ὅμως προδίδεται ἀσταθῆς καὶ ἄωρος εἰσέτι σκέψις καὶ ἔλλειψις πείρας ἱστορικῆς, ἢ σύγχυσις καὶ ἀκαταστασία ἐν τῇ σειρᾷ τῶν διανοημάτων. Πρβ. σελ. 10 «γενικώτερον δὲ σκεπτόμενος διαβλέπω εἰς τὰ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως γενόμενα κλπ.», σελ. 16 «ἢ ἀντίθεσις τῶν πιεστικῶν μέτρων, τὰ ὅποια λαμβάνουν κατὰ τῶν προσφύγων οἱ λιμενάρχαι κλπ.», σελ. 20, «ἢ ἀξία τῆς πνευματικῆς ἐπιδράσεως τῶν Κυδωνιέων καταφαίνεται κλπ.», σελ. 29 «χαρακτηριστικαὶ εἶναι αἱ λέξεις αὗται, διότι νομίζω κλπ.», σελ. 128 «αἱ λέξεις ἀνώτεροι

λόγοι ἦσαν κεναὶ παντὸς περιεχομένου κλπ.», σ. 147 «οὕτως ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλλῃ τάξιν, εὐνομίαν κλπ.», σελ. 148 «ἀλλὰ καὶ οἱ ἐναπομεινάντες μετὰ νοσταλγίας ἀνεπόλουν τὴν προτέραν ἐν ταῖς ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἐπαρχίαις κλπ.», σ. 157 «ὄλαι αἱ βαρεῖαι κληρονομικότητες μᾶς μακρᾶς καὶ σκοτεινῆς περιόδου δουλείας κλπ.», σ. 158 «οἱ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς δὲ τῆς ὅλης ἐργασίας ξένοι προσέφερον κλπ.», σ. 159 «ἐν τούτοις ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐπενέργεια τῶν μετὰ τὴν ἐπανάστασιν παραμεινάντων προσφύγων κλπ.», σελ. 160 «ἐπίσης ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης καταστάσεως ἦτο ἡ βραδεῖα αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος κλπ.».

Εἰς ταῦτα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἐξῆς γενικῆς φύσεως παρατήρησις: Ἐν σελ. 4 τῆς εἰσαγωγῆς γράφει ὁ κ. Β. «Ἐπίσης προσεκτικῶς πρέπει νὰ μελετῶνται οἱ γάλλοι ἱστοριογράφοι τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, διότι ὅλοι ἔχουν ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀκμάζοντος τότε ρωμαντισμοῦ, ἰδίως δὲ ὁ Raffenel καὶ ὁ Rouqueville, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου διαφαίνεται ἡ μορφὴ τοῦ Chateaubriand». Ὁ κ. Β. θὰ ἠδύνατο νὰ προσθέσῃ τοῦ φιλολογικοῦ, ἢ τοῦ ποιητικοῦ ρωμαντισμοῦ. Ἡ καθολικὴ περιφρόνησις του πρὸς τὸν ρωμαντισμὸν προδίδει, ἂν μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον ἄγνοιαν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐκ τῶν σπλάγχων καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς δημιουργικῆς πνοῆς τῆς πνευματικῆς ταύτης κινήσεως διεμορφώθησαν αἱ θεωρητικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν θεραπεύει καὶ προσέλαβε τὴν ἀρτιωτέραν μορφήν τῆς ἢ φιλολογικῆς κριτικῆς μέθοδος, ἣτις γενομένη ἀποδεκτὴ καὶ ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀπετέλεσεν ἐφεξῆς τὸ πολύτιμον ὄργανον πρὸς ἐξακριβωσιν τῆς ἀληθείας ἐν μέσῳ τοῦ χάους καὶ τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων εἰδήσεων τῶν πηγῶν.

N. ΒΑΑΧΟΣ

1) *C. A. Spulber, Le concept byzantin de la loi juridique. Bucaresti 1938. Εἰς 8ον σ. 23.*

Τοῦ αὐτοῦ, Indreptarea legi. Le code valaque de 1652. 1ère partie. Histoire. Bucaresti 1938. Εἰς 4ον, σ. 4+L.

Τᾶνωτέρω βιβλία φέρουν τοὺς ἀριθμοὺς 5 καὶ 6 τῆς σειρᾶς τῶν Μελετῶν ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, τοῦ ἀόκνου τούτου καὶ εὐσυνειδήτου ἐρευνητοῦ, ὅστις κατ' ἐξοχὴν προήγαγε τὴν ἐπιστήμην περὶ τοῦ βυζ. δικαίου, ἐν Ρουμανίᾳ, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ὁ κ. Sp. ἐξέδωκεν ἤδη,